

JANUSZ PIASNY

PROBLEMY WZROSTU DOCHODÓW LUDNOŚCI I KONSUMPCJI W ZWIĄZKU RADZIECKIM

I. UWAGI WSTĘPNE

W Związku Radzieckim w ciągu minionego pięćdziesięciolecia zaszły olbrzymie zmiany w zakresie sił wytwórczych, rozwoju nauki i techniki oraz poziomu życiowego mas pracujących. Trzeba jednakże zaznaczyć, że sukcesy na tych odcinkach zostały w poważnej mierze zmniejszone skutkami wojny domowej i drugą wojną światową oraz późniejszymi okresami koniecznej odbudowy gospodarki narodowej. Można powiedzieć, że w wyniku tego naród radziecki mógł tylko w ciągu około trzydziestu lat osiągać efekty twórcze w budowie nowego socjalistycznego społeczeństwa. Twórcza praca całego społeczeństwa w tym krótkim okresie doprowadziła do tych sukcesów, których jesteśmy obecnie świadkami.

Obecnie Związek Radziecki posiada rozwinięty nowoczesny przemysł i zmechanizowane, rozwijające się stale rolnictwo, gdy tymczasem Rosja carska była tylko zacofanym krajem rolniczym. O skoku gospodarczym, jaki się dokonał w Związku Radzieckim, świadczy najlepiej fakt, że ZSRR stał się obecnie drugim na świecie i pierwszym w Europie mocarstwem przemysłowym. Rosja carska pod względem rozmiarów produkcji przemysłowej zajmowała piąte miejsce w świecie i czwarte miejsce w Europie. Rosję wyprzedzały Stany Zjednoczone, Niemcy, Anglia i Francja. Dzisiaj Związek Radziecki pod względem produkcji przemysłowej ustępuje jedynie Stanom Zjednoczonym. Warto tu dodać, że w 1965 r. produkcja przemysłowa ZSRR osiągnęła już 65% produkcji USA.

Rozwinęły się w Związku Radzieckim te przemysły, które determinują trwałą postać sił wytwórczych, a mianowicie przemysł maszynowy i metalowy oraz przemysł chemiczny. O postępie jaki tutaj się dokonał, mogą świadczyć wskaźniki produkcji przemysłu maszynowego i metalowego w 1965 r. — była 478 razy większa, a produkcja przemysłu chemicznego — 261 razy większa niż w 1913 r. Ten potężny rozwój przemysłu przyczynił się również do tego, że rolnictwo radzieckie zostało poważnie zmechanizowane i obecnie pracuje na polach kolchozów i sowchozów ponad 3 miliony traktorów (w przeliczeniu na traktory o mocy 15 KM), prawie

600 tys. kombajnów zbożowych i około miliona samochodów ciężarowych. Wzrosła globalna produkcja rolnictwa 2,5 raza, zbiory zboża 2 razy, produkcja mięsa, mleka i wełny 2,3 raza, a jaj ponad 3 razy.

Rozwój sił wytwórczych i wyniki osiągnięte dzięki nim stały się głównym środkiem prowadzącym do lepszej realizacji podstawowego celu gospodarki socjalistycznej. Przyspieszony rozwój sił wytwórczych stworzył warunki najbardziej sprzyjające nieustannemu wzrostowi poziomu życiowego wszystkich ludzi pracy. Niektóre wskaźniki dotyczące zmian poziomu życiowego ludności radzieckiej, przedstawimy w niniejszym artykule, z głównym akcentem na zmiany, jakie zaszły w latach 1950-1967.

II. PROBLEMY WZROSTU DOCHODÓW LUDNOŚCI MIEJSKIEJ I WIEJSKIEJ

Wzrost dochodów realnych ludności odbywał się trzema drogami: 1) poprzez obniżki cen na niektóre towary powszechnego spożycia, 2) poprzez wzrost płac roboczych, 3) poprzez stałe rozszerzanie świadczeń ze społecznych funduszy konsumpcji. W pierwszych latach okresu badanego jedną z głównych dróg podwyższania poziomu dochodów ludności było obniżanie cen na artykuły masowego spożycia. Zniżki takie przeprowadzono w marcu 1951 r., w kwietniu 1952 r., w kwietniu 1953 r. Polityka powszechnych zniżek cen naruszała jednak często proporcje między ceną a wartością towarów i stąd rosnący popyt na niektóre towary przewyższał ówczesne możliwości produkcji. Ponadto polityka obniżania cen nie przyczyniała się do zmniejszania różnic między słabo i lepiej zarabiającymi grupami ludności. Z tych względów państwo od połowy lat pięćdziesiątych odstąpiło od polityki znacznych zniżek cen.

Dalsze obniżki cen na produkty żywnościowe i towary przemysłowe miały miejsce jedynie pod wpływem wzrostu społecznej wydajności pracy i w rezultacie spadku wartości towarów, biorąc jeszcze przy tym pod uwagę relacje między popytem a możliwościami produkcji. Efektem takiej polityki cenowej było w latach 1956-1958 obniżenie cen na odzież dziecięcą, tkaniny różnego rodzaju, artykuły gospodarstwa domowego, aparaty radiowe, telewizory i aparaty fotograficzne. W 1959 r. nastąpiło kolejne obniżenie cen na zegarki, motorowery, radiole, zabawki dziecięce i wina gronowe. Następnie w kwietniu 1960 r. zmniejszono ceny na elektryczne maszyny do szycia, tkaniny wełniane i niektóre typy radioaparatów oraz różne środki lecznicze. W 1961 r. przeprowadzono obniżkę cen na galanterię i towary wyposażenia domowego, na ,niektóre wyroby odzieżowe oraz towary kulturalnego użytku¹.

Stosunkowo wysokie zniżki cen na towary żywnościowe wpłynęły poważnie na wzrost popytu na te artykuły. Produkcja rolna natomiast na

¹ W. T. Korinienko, *Cena i narodnoje potreblenije*, Moskwa 1963, s. 16.

skutek błędów i niekorzystnych warunków klimatycznych w początkach lat sześćdziesiątych nie nadążała za wzrostem popytu. Wystąpił wyraźny niedobór, szczególnie produktów zwierzęcych. Z tych względów w 1962 r. państwo zmuszone było podnieść ceny na ważniejsze produkty zwierzęce. Jednocześnie w celu kompensacji strat, jakie musiała ponieść ludność w związku ze zwyżką cen artykułów zwierzęcych, dokonano obniżenia cen na cukier i różnego rodzaju tkaniny, a w lutym 1963 r. nastąpiło kolejne obniżenie cen na maszyny do szycia. Dalsza obniżka cen miała miejsce w 1965 r., obniżono wówczas ceny detaliczne na tkaniny wełniane, jedwabne i lniane oraz na odzież i bieliznę².

Duże znaczenie przy podwyższaniu dochodów ludności rolniczej w tym okresie miało podwyższanie cen skupu na produkty rolne. Istniejący bowiem system cen skupu do 1953 r. ograniczał możliwość kołchozów w otrzymywaniu większych dochodów, a często nawet nie pokrywał pełnych kosztów produkcji. W rezultacie kolejnych podwyżek cen skupu poziom ich w 1962 r. kilkakrotnie przewyższał wskaźnik z 1952 r. Na przykład ceny na pszenicę wzrosły 7,8 razy, na słonecznik — 9,4 raza, warzywa — 3,9 raza, kartofle 15,1 raza, na produkcję zwierzęcą więcej niż 6 razy. W rezultacie wzrostu cen skupu wzrosła również produkcja rolna, a dochody kołchozów wzrosły z 4,28 mld w 1952 r. do 13,2 mld rubli w 1958 r. i do 17,9 mld rubli w 1964 r.³.

Od drugiej połowy lat pięćdziesiątych duży krok naprzód zrobiono w celu zwiększenia ogólnego funduszu płac i podwyższenia w ten sposób dochodów realnych ludności. Przede wszystkim przeprowadzono regulacje płac, mające na celu zmniejszenie rozpiętości między najniżej i najlepiej zarabiającymi. System płac oparto na zależności od stopnia skomplikowania wykonywanej pracy oraz jakości i ekonomicznej efektywności danej pracy. Ponadto udoskonalono taryfę systemu wynagradzania robotników i pracowników umysłowych w miastach. W związku z tym także w 1957 r. podwyższono minimalne płace dla robotników i pracowników umysłowych w miastach do 30 - 35 rubli, a w osiedlach wiejskich do 27 rubli miesięcznie⁴.

Największe stawki płacowe natomiast ustanowiono dla pracowników przemysłu ciężkiego, z uwzględnieniem stopnia ich kwalifikacji i jakości wykonywanej pracy. Średnie zaś wynagrodzenie kwalifikowanych robotników w przemyśle przewyższało od 1,3 do 2,8 razy płacę niekwalifikowanych robotników. W konsekwencji uporządkowania systemu płac roboczych i podwyższenia kwalifikacji pracowników nastąpiło zmniejszenie rozpiętości w poziomach opłaty robotników i kadry inżyniersko-technicznej. Tak na przykład gdy w 1950 r. średnia płaca pracowników inży-

² N. Łogutin, *Biudżet sowieckiej siemi*, Moskwa 1967, s. 57 i n.

³ *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1964 g.*, s. 400.

⁴ *Kommunizm i trud — Sprawocznik*, Moskwa 1964, s. 81.

nieryjno-technicznych wynosiła 174,8% średniej płacy robotników, to w 1959 r. stanowiła ona już tylko 152,2%⁵.

W wyniku uporządkowania systemu płacy roboczej w sferze produkcji na nowe warunki opłaty pracy przeszło około 50 milionów ludzi. W okresie porządkowania płacy roboczej w końcu 1961 r. liczba pracowników zarabiających do 30 rubli miesięcznie zmniejszyła się z około 5 milionów do 2 milionów. Jednocześnie zwiększyła się liczba pracowników otrzymujących wysokie wynagrodzenia. Tak na przykład wzrosła znacznie liczba pracowników zarabiających od 70 do 80 rubli miesięcznie, natomiast największy wzrost był w grupie zarabiających od 80 do 90 rubli miesięcznie (z 2,7 mln do 8,6 mln). W 1964 r. prawie dwa razy wzrosła liczba pracowników przemysłu otrzymujących od 100 do 160 rubli miesięcznie⁶.

Tabela 1

Średnia miesięczna płaca robocza robotników i pracowników umysłowych w całej gospodarce narodowej ZSRR (w rublach)

Lata	Średnie płace miesięczne	Średnia płaca miesięczna z uwzględnieniem wypłat i ulg ze społecznych funduszy konsumpcji
1940	33,0	40,6
1946	47,5	62,6
1950	63,9	82,4
1955	71,5	91,8
1960	80,1	107,7
1961	83,4	111,7
1962	86,2	115,7
1963	87,6	118,0
1964	90,1	120,8
1965	95,6	129,0

Źródło: *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.* CSU-SSSR, Moskwa 1966, s. 567.

W końcu 1964 r. a na początku 1965 r. miało miejsce podwyższenie minimum płacy roboczej dla 20 mln pracowników działów usługowych. Płaca robocza wzrosła tam średnio o 26%, z tego płace pracowników ochrony zdrowia wzrosły o 24%, pracowników gospodarki mieszkaniowo-komunalnej o 15%, a pracowników handlu i żywienia zbiorowego o 19%⁷.

W rezultacie wzrostu wydajności pracy i licznych podwyżek płac średnia płaca robocza w ciągu ostatniego 25-lecia wzrosła prawie trzykrotnie i wynosiła w 1965 r. prawie 96 rubli miesięcznie. W tym samym okresie poważnie wzrosły różnego rodzaju dochody pośrednie ludności

⁵ I. A. Orłowski, G. U. Sergiejewa, *Sootnoszenije rosta proizwoditielnosti truda i zarabotnoj płaty w promyszlennosti SSSR*, Moskwa 1961, s. 53.

⁶ A. A. Czuchno, *Stimuly k trudu*, Moskwa 1964, s. 17 i 20.

⁷ Praca zbiorowa, *Zarabotnaja plata robotników neproizwodstwiennoj sfery*, Moskwa 1967, s. 35 i n.

w postaci różnego rodzaju wypłat i ulg świadczonych ze społecznych funduszy. Po uwzględnieniu tych dochodów średnia płaca miesięczna w 1965 r. wynosiła 129 rubli (patrz tabela 1). Biorąc pod uwagę fakt, że w rodzinach robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w gospodarce narodowej średnio pracuje 1,6 osoby, to w przeliczeniu na rodzinę średni dochód miesięczny wraz z dodatkami ze społecznych funduszy konsumpcji w 1965 r. wynosił 206 rubli. Oprócz tego na budowę mieszkań, szkół i środków kulturalno-bytowych oraz zdrowotnych państwo średnio w roku przeznaczowało na jedną rodzinę około 140 rubli⁸.

Wraz ze wzrostem średniej płacy robotczej następował proces podwyższania poziomu minimalnych płac. Tak na przykład minimum płacy robotczej w działach produkcyjnych wzrosło z 27 do 30 rubli w 1958 r., a do 40 - 45 rubli miesięcznie w 1964 r. Natomiast w większości przedsiębiorstw przemysłu ciężkiego minimalne stawki płacowe osiągnęły w 1964 r. 50 - 60 rubli miesięcznie. Różnice w wielkości płacy robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w przemyśle i w sferze usług wynikały z tego, że przede wszystkim zwiększono płace pracowników w działach bezpośrednio produkcyjnych. Poza tym różnice wynikały z faktu, że w dużych przedsiębiorstwach przemysłowych wyższe było tempo zmian techniczno-ekonomicznych. Tam też w związku z tym zatrudniano najwięcej pracowników o wysokich kwalifikacjach, otrzymujących wyższe wynagrodzenie.

W obecnie realizowanej pięcioletce minimum płacy robotczej w gospodarce narodowej wzrosło do 60 rubli miesięcznie oraz realizuje się systematyczne podwyższanie stawek i wynagrodzeń średnio opłacanym grupom pracowników z uwzględnieniem jednak podwyższania jakościowych rezultatów ich pracy. Jednocześnie wraz ze zmianami w metodach zarządzania przemysłem w obecnej pięcioletce zwiększanie płacy robotczej następuje nie tylko z budżetu państwa, ale także z tej części zysku, którą każde przedsiębiorstwo może wydzielić z materialnego zaopatrzenia swoich pracowników. W ten sposób wzrost płacy robotczej obecnie następuje w większej zależności od bezpośredniego wkładu poszczególnych pracowników w produkcję, w zależności od rentowności przedsiębiorstwa oraz od ilości i jakości sprzedanej produkcji. Przewiduje się, że jeśli zostaną wykonane zadania w zakresie wzrostu wydajności pracy, to średniomiesięczna płaca robotcza wzrosnie w końcu obecnej pięcioletki o 20% i wyniesie około 115 rubli⁹.

W omawianym okresie czasu udoskonalął się także system opłaty pracy kołchoźników. Przede wszystkim naprawiano błędy, jakie popełniono w zarządzaniu gospodarką rolną w poprzednim okresie czasu oraz wypracowa-

⁸ *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.*, CSU-SSSR, Moskwa 1966, s. 566.

⁹ A.N. Kosygin, *Diriektiwj XXIII sjezda KPSS po piatiletniemu planu razwija tija narodnogo chozjajstwa SSSR na 1966-1970 gody*, Moskwa 1966, s. 51.

wywano zasady materialnego zainteresowania kołchoźników w rozwoju ogólnospołecznej gospodarki rolnej. Znalazło to swoje praktyczne odbicie na plenarnych posiedzeniach Komitetu Centralnego KPZR poświęconych problemom gospodarki rolnej (w latach 1953, 1962 i 1965). W rezultacie uchwał podejmowanych na tych posiedzeniach przeprowadzono szereg konkretnych przedsięwzięć w celu polepszenia systemu opłaty w kołchozach. Tak na przykład w 1956 r. wprowadzono w życie uchwały o comiesięcznych zaliczkach wypłacanych kołchoźnikom na poczet opłaty ich pracy w kołchozach. Poprzednio jedynie tylko przodujące kołchozy realizowały system zaliczkowych opłat. W celu powszechnego wprowadzenia systemu zaliczek państwo udzielało kredytów pieniężnych kołchozom w wysokości 30% wartości całej produkcji rolnej sprzedawanej przez kołchozy państwu. W rezultacie już w 1956 r. zaliczki na poczet przyszłych wypłat za pracę stosowało ponad 70% wszystkich kołchozów. Szczególnie szerokie zastosowanie miały zaliczki pieniężne. Jednocześnie obok zaliczek pieniężnych znaczną rolę odgrywała opłata uzupełniająca, którą kołchoźnicy otrzymywali przy wykonywaniu planowych zadań za bieżący rok. Od roku 1958 zaczęto szeroko wprowadzać pieniężną formę wynagradzania za pracę w kołchozach. Jednakże pieniężna pełna opłata, jak wykazała praktyka następnych lat, dawała pożądane efekty ekonomiczne tylko w gospodarstwach rentownych, natomiast w gospodarstwach słabiej gospodarujących nastęczało to wiele trudności.

W rezultacie jednak tych i innych jeszcze poczynań w zakresie unowocześnienia systemu opłaty za pracę w kołchozach, zmniejszała się różnica w opłacie pracy kołchoźników i robotników w sowchozach. Nastąpiło to głównie w rezultacie szybkiego wzrostu dochodów kołchoźników. Tak na przykład w okresie od 1953 r. do 1963 r. średnia opłata jednej dniówki roboczej w kołchozach wzrosła 2,3 razy, a w okresie 6 lat siedmiolatki (1958 - 1964) dzienny zarobek kołchoźników podniósł się prawie o 40%. Mimo tego w 1964 r. średni roczny dochód kołchoźnika wynosił tylko 53% rocznego dochodu robotników sowchozów, a średnia opłata dniówki roboczej kołchoźnika wynosiła 74% jednodniowego zarobku pracowników sowchozów¹⁰. W ten sposób można stwierdzić, że średnia płaca robocza kołchoźników praktycznie biorąc osiągnęła minimum ustanowione dla pracowników miejskich zatrudnionych w sferze usług nieprodukcyjnych. Trzeba jednakże do tych dochodów doliczyć jeszcze dodatkowe dochody i korzyści, jakie kołchoźnicy uzyskują z gospodarstw przyzagrodowych. Uwzględniając korzyści z działek przyzagrodowych, których wycena pełna jest trudna do skwantyfikowania, można jedynie stwierdzić, że obecnie dochody kołchoźników średnio biorąc poważnie zbli-

¹⁰ T. U. Zaslawszaja, *Raspriedielenije po trudu w kołchozach*, Moskwa 1966, s. 40, oraz N. S. Łagutin, *Problema sblizenija urownija žizni raboczich i kolchoznikow*, Moskwa 1965, s. 34.

żyły się do dochodów pracowników miejskich. Warto zaznaczyć, że na średnie wskaźniki opłaty pracy w kołchozach znaczny wpływ wywierały jeszcze dość licznie występujące kołchozy o słabych wynikach gospodarczych. Natomiast przodujące kołchozy w pełni zabezpieczały swoim kołchoźnikom zarobek równy, a często nawet go przekraczający, w porównaniu do zarobków pracowników miejskich. Tak na przykład w kołchozie „Raswiet” w mogilewskim rejonie średnia dzienna opłata pracy każdego kołchoźnika wynosiła już w 1963 r. — 4 ruble i 97 kopiejek, a w artelu „Boriec” w moskiewskim rejonie — 4 ruble i 17 kopiejek¹¹.

Zgodnie z uchwałą XXIII Zjazdu KPZR dąży się do pełnej realizacji zasady równej opłaty za równą pracę w skali wszystkich kołchozów. Realizacja jednak tej zasady zależna jest od tego, w jakim stopniu dany kołchoz realizuje wymagania ekonomiczne w zakresie efektywności gospodarczej i wykonywania zadań rozwoju socjalistycznej gospodarki. Polityka państwa, zmierzająca konsekwentnie do podwyższenia materialnych warunków bytu kołchoźników przewiduje dalsze zbliżenie poziomu i form opłaty za pracę w kołchozach do poziomu i systemu wynagrodzenia pracowników sowchozów. W tym celu także zaczęto dla wszystkich kołchoźników od 1 VII 1966 r. wprowadzać comiesięczne wypłaty pieniężne i naturalne w wysokości zbliżonej do poziomu płacy roboczej pracowników sowchozów. Słabszym kołchozom przyznawane są na ten cel specjalne kredyty. W rezultacie tych zmian różnica w poziomie opłaty kołchoźników w stosunku do pracowników sowchozów zmniejszyła się prawie do 25%¹².

Ogromne znaczenie wreszcie dla podwyższania dochodów realnych ludności rolniczej miało systematyczne zmniejszanie wymiaru różnego rodzaju podatków. Politykę zmniejszania podatków zapoczątkowano w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych. Przede wszystkim zmniejszono rozmiary różnego rodzaju podatków rolniczych. Zmieniono także poważnie system podatków z gospodarstw przyzagrodowych kołchoźników. Przed zmianą wielkość podatków uzależniano od rodzaju upraw i hodowli. W nowym systemie podatki ustalono według jednolitej dla danego regionu stawki od powierzchni użytkowej prywatnie (osobiście). W konsekwencji takiej zmiany systemu podatkowego każdy kołchoźnik stał się bardziej zainteresowany w maksymalnym zużycowaniu swej działki ziemi. Zmniejszyły się także opłaty od sprzedaży towarów na kołchozowych rynkach.

W okresie poprzedniej siedmiolatki wprowadzono również dalsze zmiany, mające na celu zmniejszenie wszelkich płatności podatkowych robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w gospodarce narodowej. Tak na przykład z dniem 1 X 1960 r. podniesiono ogólną wysokość płac nie objętych opodatkowaniem do 50 rubli, przy jednoczesnym zmniej-

¹¹ N. B. Bromlej, *Urawień żyzni w SSSR*, Woprosy Istorii 1966, nr 7, s. 8.

¹² P. Mstisławskij, *Wysokij urawień żyzni — istoriczieskoje zawojewanie sowietskogo naroda*, Woprosy Ekonomiki 1967, nr 5.

szeniu podatków od wynagrodzeń pracowników zarabiających od 50 do 60 rubli miesięcznie. W rok później minimum płacowe nie objęte opodatkowaniem podniesiono już do 60 rubli, wprowadzając równolegle szereg ulg podatkowych dla pracowników otrzymujących płacę w wysokości od 60 do 70 rubli miesięcznie. W 1965 r. zasady te rozciągnięto również w stosunku do dochodów kołchoźników¹³.

Poziom życiowy zależy nie tylko od wysokości dochodów osiągniętych, ale także w poważnej mierze od poziomu i form ogólnospołecznych funduszy spożycia, z których zabezpiecza się bezpłatną pomoc lekarską, bezpłatne nauczanie i podwyższanie kwalifikacji, wypłatę ubezpieczeń i rent, stypendiów dla uczącej się młodzieży, opłatę różnego rodzaju urlopów, korzystanie z bezpłatnych lub tylko częściowo odpłatnych wycieczek, sanatoriów, domów wczasowych, utrzymanie w żłobkach i przedszkolach oraz szereg innych świadczeń na rzecz ludności. Wypłaty pieniężne i korzyści uzyskane w ramach różnego rodzaju ulg przez ludność z ogólnospołecznych funduszy spożycia zwiększały się w Związku Radzieckim systematycznie. Tak na przykład jeżeli wypłaty pieniężne i korzyści z tytułu ulg uzyskane przez ludność w 1940 r. wynosiły — 4,6 mld rubli, to w 1950 r. wzrosły do 13 mld, a w 1960 r. osiągnęły poziom 27,3 mld i wreszcie w 1967 r. wzrosły już do sumy 49 mld rubli¹⁴. Liczby te dowodzą, że społeczne fundusze konsumpcji rosły w ostatnim siedemnastoleciu bardzo szybko. Szczególnie szybki był jednak wzrost w ostatnim siedmioletniu (o 22 mld rubli).

W przeliczeniu na jednego mieszkańca wartość wypłat i ulg w 1940 r. wynosiła — 24 ruble, w 1950 r. — 72 ruble, a w 1960 r. już 127 rubli i wreszcie w 1967 r. kwota ta wzrosła do 208 rubli rocznie. Oznacza to, że w ostatnim roku badanym wypłaty pieniężne i wartość ulg urosły do 18 rubli miesięcznie na osobę. Jeśliby odnieść wartość społecznych funduszy spożycia tylko do pracujących w gospodarce narodowej, to w 1967 r. były one ponad dwa razy wyższe i wynosiły 40 rubli miesięcznie na jednego zatrudnionego.

W przeliczeniu zaś na jedną rodzinę wartość wypłat i ulg ze społecznych funduszy konsumpcji w obecnych warunkach wynosi rocznie około 750 rubli. Oprócz tego na budownictwo mieszkań, szkół, ośrodków zdrowia, obiektów kulturalno-bytowych państwo i kołchozy wydają dodatkowo około 150 rubli na rodzinę rocznie¹⁵. Oczywiście, wielkość dochodów

¹³ T. I. Zaslawszaja, op. cit., s. 42.

¹⁴ *SSSR w cyfrach w 1967 g.*, Moskwa 1968, s. 135. Interesujące rozważania nad wpływem społecznych funduszy spożycia przeprowadza N. K. Ziemiński w pracy: *Wlijanije obszczesiwennych fondow poiriebienia na razwitiye socjalistycznego proizvodstwa i powyszenie blagosolajania naroda*, Moskwa 1964, s. 229.

¹⁵ Z tych względów struktura budżetów rodzinnych w ZSRR zachowuje swój specyficzny charakter. Wyłączone są z niej poważne wydatki, które na siebie przyjęło państwo socjalistyczne. Z tych względów nie wolno porównywać mecha-

pośrednich ludności z tych funduszy spożycia była znacznie większa w odniesieniu do rodzin mało zarabiających, wielodzietnych i mających wiele osób na utrzymaniu. Trzeba bowiem pamiętać, że w ZSRR społeczne fundusze spożycia są nie tylko źródłem dochodów pośrednich, ale są one także narzędziem wyrównywania poziomu życiowego nisko i wysoko uposażonych kategorii zawodowych ludności. Dzięki społecznym funduszom spożycia dochody realne mało zarabiających rosną szybciej od płacy roboczej i stąd rozpiętość w dochodach realnych słabo i dobrze uposażonych grup ludności praktycznie biorąc są mniejsze niż wynikałoby to tylko z różnic w płacach roboczych.

Wypłaty pieniężne i korzyści z tytułu ulg uzyskiwane ze społecznych funduszy spożycia na wsi zwiększały się szybciej w ostatnim okresie niż w mieście. Mimo wszystko absolutna wielkość wypłat i ulg ze społecznych funduszy konsumpcji na każdego kołchoźnika była ciągle jeszcze niższa niż na jednego pracownika w pozostałych działach gospodarki narodowej. Przyczynami tego stanu rzeczy jest słabiej rozwinięte na wsiach budownictwo klubów, kin, bibliotek oraz słabiej rozwinięta sieć świadczeń o charakterze socjalnobytowym.

Zwiększenie dochodów osobistych ludności nastąpiło w badanym okresie w poważnej mierze również poprzez rozwój i zwiększanie wysokości różnego rodzaju rent i emerytur. Podstawowe kroki w tym zakresie podjęto w 1956 r. Do tego roku bowiem obowiązywały wysokości rent na poziomie ustalonym w początkach lat trzydziestych. W konsekwencji do 1956 r. w zdecydowanej większości przypadków renty starcze obliczano w zależności od zarobków, nie mogły one jednak przekraczać 30 rubli miesięcznie. W ten sposób prawie wszyscy otrzymywali jednakowe pod względem wysokości renty. Jednocześnie obok tego niektórym grupom aparatu kierowniczego, pracownikom inżynieryjno-technicznym wiodących gałęzi przemysłu oraz pracownikom naukowym przysługiwało prawo do renty w wysokości 50% otrzymywanej przed pójściem na emeryturę płacy. Było to przyczyną poważnych różnic w poziomie życia rencistów.

Nowy system emerytalny oparto na obliczaniu renty w zależności od wysokości zarobków i kwalifikacji każdego idącego na emeryturę. Ponadto kobietom, które urodziły i wychowały pięcioro dzieci do 8 lat, przysługuje prawo pójścia na emeryturę już po 50 latach, to jest o 5 lat wcześniej od normy pójścia na rentę dla kobiet. Dla tych kobiet skrócony był również wymagany minimalny staż pracy do 10 lat. Również robotnicy i pracownicy umysłowi związani z gospodarką rolną i żyjący w osadach wiejskich uzyskali prawo do renty w wysokości 85% od ustanowionych norm dla pracowników w miastach¹⁶.

nicznie wyników z badań budżetów rodzinnych w ZSRR z wynikami budżetów rodzinnych w krajach kapitalistycznych.

¹⁶ W. A. Aczarkan, *Obiespieczenie wietieranow truda w SSSR*, Moskwa 1965, s. 113.

Jeśli idzie o zabezpieczenie na starość w przypadku ludności kołchozowej, to do 1964 r. tylko same kołchozy wydzielały pewne sumy na pomoc dla starców i inwalidów. W efekcie takiego stanu rzeczy poziom zabezpieczenia starców i inwalidów w kołchozach był nierówny, zależał głównie od siły ekonomicznej kołchozu. Od 1964 r. na podstawie uchwały Rady Najwyższej ZSRR ustanowiono jednakowe zasady obliczania rent we wszystkich kołchozach. W tym celu, aby uniezależnić wypłatę rent od rentowności kołchozów, ustanowiono scentralizowany związkowy fundusz zabezpieczenia socjalnego kołchoźników. Na rzecz tego funduszu wszystkie kołchozy dokonują odpisów w wysokości 4% globalnego rocznego dochodu. Oprócz tego rok rocznie fundusz ten jest zwiększany ze środków pochodzących z budżetu państwa. Dzięki takiemu ustalaniu i rozdzielaniu środków poprzez związkowy fundusz rozpiętości między społecznym zabezpieczeniem dla rencistów i inwalidów w kołchozach bardzo wyraźnie się zmniejszyły¹⁷.

Ponadto renty w kołchozach wypłaca się tak jak wszędzie w formie pieniężnej. Prawo do renty starczej kołchoźnicy mężczyźni osiągają po 65 latach, a kobiety po 60 latach życia. Maksymalna renta przyznawana kołchoźnikom, tak jak w sowchozach, nie może przekraczać 102 rubli miesięcznie¹⁸.

Tabela 2

Liczebność osób otrzymujących renty w ZSRR

Lata	Liczba osób otrzymujących różnego rodzaju renty	Z tego	
		renty dla inwalidów zawod. i renty starcze w mln	renty dla inwalidów byłych wojskowych i ich rodzin z okresu wojen
1959	19,9	13,0	6,9
1960	20,6	14,3	6,3
1965	26,5	21,3	5,2
1966	32,0	27,0	5,0

Uwaga: W 1941 r. liczba osób pobierających renty wynosiła 4 mln. W 1966 r. — 7,9 mln stanowili renciści-kołchoźnicy.

Źródło: *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.*, s. 607.

Nowe zasady zabezpieczenia na starość, szczególnie na wsi, dały realne możliwości objęcia rentami znacznie większej liczby osób niż to miało miejsce w poprzednim okresie czasu. W rezultacie od początku 1964 do 1965 r. liczba kołchoźników otrzymujących renty wzrosła z 2,6 mln do prawie 8 mln osób. Ogólna zaś liczba otrzymujących renty w całym Związku Radzieckim w okresie ostatniej siedmiolatki wzrosła z 20 mln

¹⁷ Ibidem, s. 114.

¹⁸ *Ekonomika sielskiego chozjajstwa 1966*, nr 12, s. 13.

do 32 mln osób (patrz tabela 2). W najbliższym okresie przewiduje się podwyższenie minimalnych rent starczych o 30% w równym stopniu dla robotników, pracowników umysłowych i kołchoźników. Poza tym jest trwała dążność, aby w miarę rozwoju gospodarki rolnej kołchoźnicy mogli otrzymywać renty równe robotnikom i pracownikom umysłowym w mieście.

Wzrost dochodów realnych ludności ZSRR następował zatem w pierwszym okresie w drodze kolejnych obniżek cen i stałości płac, a w okresie drugim — do chwili obecnej — przede wszystkim na skutek wzrostu płacy roboczej, wzrostu wysokości i upowszechnienia rent, stale zwiększających się różnorodnych świadczeń na rzecz ludności ze społecznych funduszy spożycia.

Trwałą podstawą wzrostu bezpośrednich i pośrednich dochodów ludności był stały nieprzerwany wzrost produkcji globalnej i dochodu narodowego¹⁹. Tak na przykład produkcja globalna w 1967 r. była prawie 34 razy większa niż w 1913 r., a dochód narodowy uwielokrotnił się w tym czasie około 37 razy (patrz tabela 3). Największe tempo wzrostu

Tabela 3

Podstawowe wskaźniki rozwoju gospodarki narodowej ZSRR

Wyszczególnienie	1913	1940	1950	1960	1965	1967
Produkcja globalna	100	510	821	2123	2908	3365
Dochód narodowy	100	535	887	2327	3198	3685
Produkcja środków produkcji (grupa A)	100	1340	2746	8936	1415	17035
Produkcja środków konsumpcji (grupa B)	100	460	566	1498	2038	2378
Produkcja globalna rolnictwa	100	141	140	224	252	286
Wzrost wydajności pracy:						
w przemyśle	100	376	545	1113	1396	1571
w rolnictwie	100	193	209	347	396	440

Źródło: SSSR w cyfrach w 1967 g, SCU-SSSR, Moskwa 1968, s. 16 - 17.

cechował przyrost środków produkcji (grupa A), wartość ich została zwielokrotniona 170 razy. Produkcja zaś środków konsumpcji (grupa B) zwiększyła się 24 razy, a produkcja globalna rolnictwa wzrosła tylko 2,8 razy. Na skutek rozwoju sił wytwórczych i powszechnego wdrażania nowych narzędzi pracy do procesów produkcji wydajność pracy w przemyśle wzrosła 16 razy, a w rolnictwie zwiększyła się 4,4-krotnie.

Ogromne nakłady inwestycyjne, jakie Związek Radziecki położył dla rozbudowy bazy materialnej socjalizmu, przyczyniają się, że już od wielu

¹⁹ Szczegółowe rozważania teoretyczne na ten temat przeprowadza K. P. Tro-niew w pracy: *Ekonomičeskie osnowy dynamiki realnych dochodów 'trudiaszczichsja pri socjalizmie*, Moskwa 1966.

lat następuje bardziej równomierny rozwój poszczególnych działów gospodarki narodowej. Szczególnie zmniejszyła się różnica między wzrostem produkcji działu A i B oraz rolnictwa (patrz tabela 4). Zbudowana ogromna baza materialna środków pracy jest podstawową przyczyną, że w ostatnim siedmioleciu wydajność pracy w produkcji przemysłowej wzrosła prawie 3 razy, a w rolnictwie nawet 3,3-krotnie. Te właśnie sukcesy w rozwoju gospodarki narodowej ZSRR są podstawą dotychczasowych i rękomią przyszłych zmian w zakresie dochodów ludności i podnoszenia poziomu i struktury konsumpcji wszystkich grup społeczeństwa radzieckiego.

Tabela 4

Podstawowe wskaźniki rozwoju gospodarki narodowej ZSRR
w latach 1950- 1967

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1966	1967
Produkcja globalna	100	258	353	381	410
Dochód narodowy	100	265	364	393	420
Produkcja środków produkcji (grupa A)	100	327	517	565	623
Produkcja środków konsumpcji (grupa B)	100	265	300	386	421
Produkcja globalna rolnictwa	100	103	183	199	201
Wzrost wydajności pracy:					
w przemyśle	100	203	256	269	288
w rolnictwie	100	228	294	309	329

Źródło: *SSSR w cyfrach w 1967 g.*, s. 22.

W konsekwencji rozwoju gospodarki narodowej dochody realne pracowników zatrudnionych w przemyśle i budownictwie, uwzględniając płace i dochody pośrednie, w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w 1967 r. w stosunku do 1913 r. zwiększyły się 4,8 raza. Jeżeli uwzględni się jeszcze korzyści dodatkowe z tytułu likwidacji bezrobocia oraz skrócenia długości dnia roboczego, to wzrost ten był jeszcze większy, bo prawie siedmiokrotny.

Dochody realne ludności rolniczej w 1967 r. w stosunku do 1913 r., uwzględniając dochody pieniężne i naturalne oraz dochody pośrednie, wzrosły na jednego zatrudnionego w rolnictwie ponad 9 razy²⁰. Jeśli natomiast odniesiemy dochody realne robotników i pracowników umysłowych do 1940 r., to w 1967 r. w przeliczeniu na jednego zatrudnionego zwiększyły się 2,6 razy. W przeliczeniu zaś na jednego mieszkańca dochody realne w tym okresie zwiększyły się 3,4-krotnie²¹.

Różna była w badanym okresie struktura dochodów realnych ludności.

²⁰ *SSSR w cyfrach w 1967 g.*, op. cit., s. 133.

²¹ *Ibidem*, s. 134. Rozważania na ten temat przeprowadza także O. N. Nikonowa w pracy *Woprosy metodologii isczislenija realnych dochodów nasielenija*, Moskwa 1967, ss. 258; N. M. Rimaszewskaja, *Formirowanije dochodów w siemjach raboczich i służaszczych*, Nowosybirsk 1963.

Tak na przykład w 1954 r. oceniano, że w dochodach realnych całego społeczeństwa dochody z tytułu wynagrodzenia za pracę stanowiły 67%, dochody ludności płynące ze społecznych funduszy konsumpcji 16% a dochody z osobistego gospodarstwa przyzagrodowego 17%²². Oczywiście, te proporcje zmieniały się w czasie oraz w odniesieniu do różnych grup ludności wiejskiej i miejskiej. Ogólnie jednak można powiedzieć, że w dochodach realnych pracowników miejskich płaca robocza stanowiła od 70 do 85%, uzysk ze społecznych funduszy spożycia od 15 do 30%, natomiast w przypadku kołchoźników proporcje te były zupełnie odmienne. Dochody pieniężne i naturalne z gospodarki kołchozowej wynosiły 30-50%, uzysk ze społecznych funduszy spożycia nie więcej niż 16%, a dochody z gospodarstwa przyzagrodowego 30 - 50%. Oznacza to, że w całym tym okresie gospodarstwo przyzagrodowe odgrywało jeszcze dużą rolę w dochodach ludności kołchozowej. Próby administracyjnego ograniczenia gospodarstwa przyzagrodowego w latach 1959 - 1960 były przyczyną masowego odpływu ludności ze wsi do miast i pewnych wahań w produkcji rolnej.

Warto nadmienić jeszcze, że w obecnych warunkach pieniężne dochody stanowią podstawową formę dochodów i wynoszą średnio 90% wszystkich dochodów ludności, przy czym w przypadku pracowników miejskich stanowią one 96%, a w przypadku ludności rolniczej tylko 60%,²³. W ostatnich jednak latach dochody pieniężne kołchoźników rosną szybciej, co prowadzi do wyraźnie występującego procesu denaturalizacji spożycia, w ten sposób dochody ludności rolniczej upodabniają się nie tylko pod względem poziomu, ale także pod względem formy do dochodów ludności miejskiej.

W bieżącej pięcioletce zakłada się, że wzrost dochodów realnych na jednego mieszkańca dokona się w 40% poprzez środki ze społecznych funduszy konsumpcji, a w 60% poprzez związanie wzrostu dochodów z ilością i jakością wykonywanej pracy²⁴. Ostatnio jeszcze bardziej eksponuje się zwiększanie dochodów w powiązaniu z efektami pracy.

III. ZMIANY W POZIOMIE I STRUKTURZE KONSUMPCJI

W rezultacie wzrostu dochodów ludności zmieniała się nie tylko wielkość, ale i struktura odżywiania się ludzi radzieckich. Nastąpiła szczególnie poprawa ilościowa i jakościowa w zaopatrzeniu w artykuły żyw-

²² N. Bromlej, op. cit., s. 13.

²³ I. I. Korzeniewskij, *Osnownyje zakonomiernosti razwittija sprosa w SSSR* Moskwa 1965, s. 71.

²⁴ Bardzo szczegółowe rozważania dotyczące ustaleń dochodów realnych w planie perspektywicznym prowadzi W. J. Maier w pracy *Riealnyje dochody nasienienia w perspiectiwnom narodnom chozjajstwiennom planie*, Moskwa 1966, ss. 673.

nościowe (tabele 5 i 6). Wyrazem tego jest zmiana ilościowa, jaka zaszła w spożyciu ważniejszych produktów żywnościowych na jednego mieszkańca. Ogólnie biorąc zmniejsza się konsumpcja artykułów o taniej kalorii, jak np. chleba i ziemniaków, a wzrasta stale spożycie artykułów o droższej kalorii, artykułów bogatszych w białko zwierzęce i witaminy.

Tabela 5

Sprzedż ważniejszych produktów żywnościowych w latach 1950 -1967
(w jednostkach naturalnych)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1966	1967	1967 w procentach do 1950 r.
Mięso i przetwory mięsne (w mln ton)	1,1	4,4	5,3	5,9	6,6	578
Masło (w tys. ton)	230	614	702	696	710	308
Tłuszcze roślinne (w tys. ton)	158	409	558	586	610	387
Jaja (w mld sztuk)	1,5	5,4	10,3	11,2	12,2	826
Mleko i przetwory mleczne w przeliczeniu na mleko (w mln ton)	1,6	9,5	14,5	15,6	17,4	11 razy
Cukier (w mln ton)	1,2	4,1	5,5	5,8	6,1	515
Wyroby cukiernicze (w mln ton)	0,9	1,7	2,3	2,3	2,4	254
Przetwory zbożowe (w przeliczeniu na mąkę) w mln ton	15,8	25,8	30,4	31,0	31,3	197

Źródło: SSSR w cifrach w 1967 g., s. 145.

O poprawie jakościowej diety żywnościowej ludzi radzieckich świadczą wskaźniki wzrostu spożycia mięsa, ryb i przetworów rybnych, mleka i przetworów mlecznych, warzyw, jaj i cukru (patrz tabela 7).

Tendencja poprawy jakościowej odżywiania ludności w ZSRR występuje nieprzerwanie w okresach pokojowych, ale ze szczególną siłą występowała ona w ostatnim siedemnastolecu. Tendencja ta jest utrzymywana i pod koniec obecnej pięcioletki spożycie mięsa i przetworów mięsnych w porównaniu z 1965 r. ma wzrosnąć o dalsze 20 - 25% i powinna osiągnąć 50 kg rocznie, spożycie zaś mleka i przetworów mlecznych wzrosnąć do 300 kg, cukru do 42 kg, warzyw i arbuźów do 100 kg, ryb i przetworów rybnych do 20 kg, a tłuszczów roślinnych do 10 kg na jednego mieszkańca rocznie²⁵.

Tendencja poprawy diety żywnościowej jest tak silna w Związku Radzieckim, że pomimo zwyżek cen, jakie trzeba było podjąć w 1962 r. na mięso i przetwory mięsne, na mleko i przetwory mleczne oraz inne artykuły spożywcze, spożycie tych dóbr prawie nie zmalało. Oczywiście, różnie to wyglądało w poszczególnych grupach dochodowych ludności.

²⁵ Por. N. Łagutin, op. cit., s. 35 - 36.

Mimo pewnych wahań w spożyciu na skutek wzrostu cen, to jednak w 1964 r. we wszystkich grupach dochodowych ludności nastąpiło pełne zaspokojenie potrzeb w zakresie węglowodanów, natomiast w grupach o większych dochodach spożycie białka zwierzęcego i tłuszczów zbliża się prawie do poziomu racjonalnych norm odżywiania²⁶. Materiały badań

Tabela 6

Wzrost sprzedaży ważniejszych produktów żywnościowych
(w cenach stałych)

Wyszczególnienie	1940	1950	1960	1965	1966	1967
Mięso i przetwory mięsne	100	118	531	661	741	822
Ryby i przetwory rybne	100	142	376	545	559	575
Masło	100	160	447	509	509	519
Tłuszcze roślinne	100	109	292	395	380	392
Ślönina, margaryna i pozostałe tłuszcze	100	240	754	1100	1100	1000
Jajka	100	82	306	642	709	794
Mleko i przetwory mleczne	100	87	590	847	924	1000
Sery	100	131	443	826	889	951
Cukier	100	128	420	564	588	623
Wyroby cukiernicze	100	111	258	364	402	430
Mąka i pieczywo	100	90	169	201	211	213
Alkohol	100	75	200	283	314	351

Źródło: SSSR w *cifrach* w 1967 g., s. 144.

budżetów rodzinnych wykazują, że coraz więcej jest rodzin, gdzie dochód miesięczny na jedną osobę przekracza 100 rubli, a to w pełni już gwarantuje szerokie zabezpieczenie potrzeb ludności, zarówno w żywność, jak i w artykuły nieżywnościowe.

Obecnie poziom konsumpcji żywności jest już wysoki, ale nadal występują różnice pod tym względem w różnych grupach dochodowych (tabela 8). W grupie ludności gdzie dochód roczny na osobę nie przekracza 600 rubli, jest najwyższe spożycie chleba i przetworów zbożowych, a z kolei najniższe spożycie mięsa, mleka, jaj i cukru. Największe różnice między grupą o najniższych dochodach i grupą o najwyższych dochodach obserwujemy w przypadku mięsa i przetworów mięsnych, jaj, ryb i mleka. Spożycie mięsa w grupie o dochodzie rocznym ponad 1500 rubli na osobę jest o 140% wyższe niż w grupie o dochodach najniższych, a w przypadku dla mleka i przetworów spożycie jest wyższe o 80%, jaj o 160% oraz ryb i przetworów rybnych o 125%. Spożycie cukru natomiast jest wyższe tylko o 30%. Zatem w miarę zwiększania się liczbowo

²⁶ W stosunku do norm odżywiania ustalonych przez Instytut Żywnienia Akademii Nauk Medycznych ZSSR. Normy te przytacza i analizuje P. Mstisławskij w pracy *Narodnoje potreblenje pri socyjalizmie*, Moskwa 1961, s. 132 i n.

Tabela 7

Spżycie podstawowych produktw żywnościowych
na 1 mieszkańca w ZSRR

Wyszczególnienie	1913	1950	1958	1960	1964	1965	1966
Mięso i słonina (w kg)	29	26	36	40	38	41	43
Mleko i przetwory z mleka (w przeliczeniu na mleko) w kg	154	172	238	240	238	252	259
Jaja (w szt)	48	60	108	118	113	124	130
Ryby i przetwory rybne (w kg)	6,7	7,0	9,8	9,9	12,2	12,6	12,9
Cukier (w kg)	8,1	11,6	24,2	28,0	32,2	34,2	35,2
Tłuszcze roślinne (w kg)	·	2,7	4,7	5,3	6,6	7,1	·
Ziemniaki (w kg)	·	241	150	143	140	141	136
Warzywa i arbuzy (w kg)	40	51	71	70	74	73	72
Chleb i wyroby z mąki (w przeliczeniu na mąkę) w kg	200	172	172	164	159	156	154

Źródło: Opracowano na podstawie: N. Łagutin, *Budżet sowieckiej siemi*, Moskwa 1967, s. 35; *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.*, Moskwa 1966, s. 597.

Tabela 8

Roczne spżycie ważniejszych artykułow spżyczych w różnych grupach rodzin
w przeliczeniu na 1 członka rodziny

Grupy rodzin wg wielkości rocznego dochodu	Cukier i wyroby cukiernicze w przeliczeniu na cukier (w kg)	Przetwory zbożowe w przeliczeniu na mąkę (w kg)	Mięso i przetwory z mięsa (w kg)	Mleko i przetwory mleczne w przeliczeniu na mleko (w kg)	Jaja (w szt.)	Ryby i przetwory rybne (w kg)
Do 600 rubli	34	144	40,0	250	116	11
601 - 900 "	38	130	58,0	320	170	15
901 - 1200 "	43	124	75,0	370	230	18
1201 - 1500 "	48	118	88,0	430	290	23
Powyżej 1500 "	50	110	96,0	450	300	25

Źródło: I. Korzeniewskij, *Osnownyje zakonamiernosti razwittija sprosa w SSSR*, Moskwa 1965, s. 50.

grup ludności o wyższych dochodach należy spodziewać się dalszego wzrostu spżycia mięsa i mleka, jaj, ryb i cukru, a zmniejszania się konsumpcji chleba i przetworów zbożowych oraz ziemniaków.

W ślad za wzrostem dochodów ludności obok poprawy jakościowej spżycia żywności nastąpiło rozszerzanie się ilościowe i jakościowe spżycia różnych artykułow pochodzenia przemysłowego. Wyrazem tego jest zwiększająca się z roku na rok sprzedaż towarów do użytku kulturalno-

-bytowego, takich jak: telewizory, lodówki, aparaty radiowe, rowery i motocykle, skutery, odkurzacze oraz różnego rodzaju bielizna i wyroby trykotarskie, pończochy i skarpetki, odzież oraz tkaniny jedwabne i wełniane (patrz tabele 9 i 10). Bardzo wysoki poziom osiągnął roczny zakup na jednego mieszkańca tkanin bawełnianych, wyrobów trykotarskich, pończoch i skarpet oraz obuwia skórzanego (tabela 11). Stosunkowo niski jest jeszcze średni poziom spożycia tkanin i wyrobów wełnianych, który odbiega od racjonalnych norm ustalonych dla tych artykułów²⁷.

Tabela 9

Sprzedaż ważniejszych towarów do użytku kulturalno-bytowego
w latach 1950 - 1967 (w tys. sztuk)

Wyszczególnienie	1950	1960	1965	1966	1967
Zegarki	8226	22326	21926	23789	24978
Aparaty radiowe i radiole	992	4179	4980	4768	4911
Telewizory	12	1488	3338	3973	4092
Lodówki	1,2	518	1458	1948	2416
Elektroluksy	6	417	643	721	829
Froterki	0,3	907	3141	3561	3881
Rowery i motorowery	684	3000	3663	3962	4120
Motocykle i skutery	113	501	690	738	775
Pianina i fortepiany	12	91	155	.	.
Maszyny do szycia	510	3337	1677	.	.

Źródło: SSSR w cyfrach w 1967 g., s. 146; Narodnoje Chozajstwo SSSR w 1965 g., s. 596.

Mimo dużego ogólnego wzrostu zakupów artykułów wyższego rzędu różnice między poszczególnymi grupami dochodowymi ludności w zakupach towarów przemysłowych są znacznie wyższe niż miało to miejsce w przypadku towarów żywnościowych (tabela 12). Różnice w zakupach tkanin i wyrobów odzieżowych w przypadkach krańcowych wynoszą jak 1 : 3,7; w obuwiu jak 1 : 3,2; w meblach i artykułach gospodarstwa domowego jak 1 : 5,5, a w artykułach użytku kulturalnego jak 1 : 4,6.

W związku z tym, że nasycenie potrzeb w artykuły przemysłowe w niższych grupach dochodowych bardzo odbiega od poziomu grup wyżej wynagradzanych, należy się liczyć z faktem, że w miarę podnoszenia się dochodów ludności szczególnie szybko będą wzrastać wydatki na artykuły użytku kulturalno-bytowego. Udział tych wydatków, jak wykazują różne badania w ZSRR, nieustannie rośnie. Zapotrzebowanie na te towary rozwija się nie tylko pod wpływem wzrostu dochodów, ale także wielu innych czynników, takich jak np. ogólnego wzrostu poziomu życiowego szerokich mas, szybkiej informacji o nowościach w wyniku budo-

²⁷ Por. A. Korniejew, *K woprosu o proizvodstwie i potreblenii tiekstilnych izdelij w SSSR*, Woprosy Ekonomiki 1956, nr 7.

Tabela 10

Wskaźnik wzrostu sprzedaży ważniejszych towarów nieżywnościowych

Wyszczególnienie	1940	1950	1960	1965	1966	1967
Towary nieżywnościowe ogółem	100	140	434	567	622	684
Z czego:						
Tkaniny bawełniane	100	129	178	141	148	155
Tkaniny wełniane	100	255	495	435	440	440
Tkaniny lniane	100	93	192	200	236	256
Tkaniny jedwabne	100	220	949	1100	1200	1200
Odzież i bielizna	100	110	394	530	567	641
Wyroby trykotażowe	100	116	515	827	1100	1400
Pończochy i skarpety	100	122	430	682	782	915
Obuwie skórzane	100	120	356	507	563	630
Zegarki	100	329	893	877	952	1000
Aparaty radiowe	100	637	27 razy	32 razy	31 razy	31 razy
Rowery i motorowery	100	342	15 razy	18 razy	20 razy	21 razy
Meble	100	96	692	12 razy	.	.

Opracowano na podstawie: *SSSR w cyfrach w 1967 g.*, s. 144; *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.*, s. 594.

Tabela 11

Zakup ważniejszych produktów nieżywnościowych
na jednego mieszkańca rocznie

Wyszczególnienie	1950	1958	1960	1964	1965
Tkaniny ogółem (bez tkanin użytych do produkcji wyrobów przemysłowych) w m ²	16,5	23,7	26,1	25,4	26,1
z tego:					
bawełnianych	13,9	17,4	19,2	19,0	19,4
wełnianych	1,3	1,9	2,2	1,9	2,1
jedwabnych	0,6	3,2	3,4	3,4	3,3
lnianych	0,7	1,2	1,3	1,1	1,3
Wyroby trykotarskie (w szt.)	1,1	2,5	2,9	3,6	4,1
Pończochy i skarpety (par)	2,6	4,3	4,9	5,4	6,2
Obuwie skórzane (par)	1,1	1,7	1,9	2,2	2,4

Źródło: *Narodnoje Chozjajstwo SSSR w 1965 g.*, s. 597.

wania stacji telewizyjnych w całym kraju, pod wpływem kolosalnego rozwoju budownictwa mieszkaniowego i powstawania nowych rodzin itp.

Ważnym czynnikiem zwiększania się popytu na te artykuły jest wreszcie nie tylko fizyczne, ale moralne przyspieszenie ich zużytkowania, np. w odniesieniu do niektórych marek telewizorów, aparatów radiowych, czy różnych fasonów i modeli odzieży oraz obuwia. Z tych względów wskaźnik elastyczności rozchodów na artykuły nieżywnościowe jest znacznie wyższy (średnio około 1,25) niż w przypadku rozchodów na żywność (około 0,7). Wskaźniki elastyczności rozchodów na środki transpor-

towe i komunikacyjne są wyższe od średnich na potrzeby nieżywnościowe, a największym wskaźnikiem elastyczności cechują się ostatnio wydatki na meble (2,5)²⁸. Należy sądzić, że elastyczność byłaby jeszcze większa, gdyby zaopatrzenie rynku w meble było pełne.

Tabela 12

Roczne zakupy tkanin, obuwia skórzanego, mebli i towarów użytku kulturalnego na 1 członka rodziny (w rublach)

Grupy rodzin wg wielkości rocznego dochodu	Tkaniny i wyroby odzieżowe	Obuwie	Meble i towary gospodarstwa domowego	Artykuły użytku kulturalnego
Do 600 rubli	61,6	19,3	18,0	19,3
601 - 900 "	104,0	30,7	34,0	33,7
901 - 1200 "	149,6	43,5	52,7	50,1
1201 - 1500 "	185,5	50,4	74,0	66,4
Powyżej 1500 "	232,0	60,7	100,5	87,9

Źródło: I. Korzeniewskij, op. cit., s. 51.

Tak duża elastyczność na meble związana jest głównie z ogromnym rozwojem budownictwa mieszkaniowego w ostatnim okresie czasu. Warto tutaj podkreślić fakt, że mimo ogromnego dopływu ludności do miast i strasznych zniszczeń wojennych zabezpieczenie ludności w powierzchnię mieszkalną stale wzrasta. Gdy na przykład w 1950 r. przypadało na jednego mieszkańca 7 m² powierzchni, to w 1958 r. już 8,7 m², a w 1965 r. wskaźnik ten osiągnął 8,7-9,8 m². Przyrost powierzchni mieszkaniowej na jednego mieszkańca nastąpił, mimo wzrostu ludności miejskiej o 80% w stosunku do liczby z 1950 r.²⁹

Było to możliwe dzięki kolosalnemu wprost rozwojowi budownictwa mieszkaniowego. O skali tego przyspieszenia może świadczyć fakt, że tylko w dwóch ostatnich latach wybudowano więcej mieszkań niż w okresie 1918-1928. Ostatnio przeciętnie buduje się 500 milionów m² powierzchni mieszkalnej. Liczba osób, które w konsekwencji otrzymały dodatkową powierzchnię w latach 1951-1955, wynosiła 30 milionów, w latach 1956-1960 — 54 miliony, w okresie 1961-1965 — 54 miliony i w ostatnich dwóch latach badanych (1966 i 1967) 22 miliony³⁰. Ogółem zatem w ostatnim siedemnastolecu 160 milionów obywateli radzieckich przeprowadziło się do nowych mieszkań albo polepszyło swoje warunki

²⁸ Por. I. Korzeniewskij, op. cit., s. 111. Bardzo ciekawe rozważania z tego zakresu przeprowadza W. W. Szwyrkow w pracy *Zakonomiernosti potreblenija promyszlennych i prodowolstwiennych towarów*, Moskwa 1965, ss. 282.

²⁹ Por. *Razwitiye socjalistycznej ekonomiki w poslewojennyj period*, Moskwa 1965, s. 550.

³⁰ Źródło: *SSSR w cipach w 1967 g.*, s. 137.

mieszkańciowie na skutek rozgęszczenia mieszkań w starym budownictwie. Jeśli uwzględni się, że w Związku Radzieckim płaci się nadal najniższe czynsze mieszkaniowe na całym świecie, to łatwo sobie wyobrazić, jak rozwój budownictwa mieszkaniowego był ważnym czynnikiem oddziałującym na wzrost poziomu życiowego ludności radzieckiej.

Budownictwo mieszkaniowe w ZSRR stale się jeszcze rozwija, zarówno w miastach, jak i na wsi. Zakłada się bowiem dalsze zwiększenie powierzchni mieszkalnej na jedną osobę³¹. W pierwszym etapie, który już zrealizowano, przewidywało się normę mieszkaniową na jedną osobę w wysokości 9 m², czyli od 1,3 do 2 osób na 1 pokój mieszkalny. W drugim etapie norma wynosić ma 12 m² na osobę, czyli średnio przypadać ma 1 osoba na pokój. W trzecim etapie norma powierzchni mieszkalnej wzrośnie do 14-15 m² i wówczas zagęszczenie na 1 pokój wyniesie 1-0,7 osoby.

W konsekwencji tych zamierzeń dwupokojowe mieszkanie w pierwszym etapie przewidziano dla 3-4 osób, w drugim i trzecim etapie już tylko dla 2 osób. Trzypokojowe zaś mieszkanie w pierwszym etapie przewidziane jest dla 4 - 6 osób, w drugim etapie dla 3 osób, a w trzecim już tylko dla 2 osób. Warto tutaj jeszcze dodać, że w ZSRR nie przewiduje się w nowym budownictwie projektowania pokoju o wielkości 5-6 m². Tak pomyślany program budownictwa mieszkaniowego będzie przez bardzo długi jeszcze okres wpływał na dużą elastyczność wydatków na meble.

Tabela 13

Wkłady pieniężne ludności w powszechnych kasach oszczędności

Wyszczególnienie	1940	1950	1960	1965	1966	1967
Ogólna suma wkładów (w mln rubli)	725	1853	10 909	18 727	22 915	26 869
z tego:						
w miastach i osiedlach miejskich	576	1647	8 728	14 028	16 963	19 777
na wsi	149	206	2 181	4 699	5 952	7 092
Średni rozmiar wkładów w rublach	42	124	209	326	377	419

Źródło: *SSSR w cifrach w 1967 g.*, s. 146.

Obok wzrostu zakupów artykułów przemysłowych, polepszania diety żywieniowej i ogólnej poprawy warunków kulturalno-bytowych, ludność ZSRR z każdym rokiem zwiększa swoje oszczędności pieniężne (tabela 13). Wkłady pieniężne ludności na kontach w powszechnych kasach oszczędnościowych wzrosły z 725 mln rubli w 1940 r. do prawie 27 miliardów

³¹ Patrz: P. Mstisławskij, op. cit., s. 252 i n.

rubli w 1967 r. W okresie tym średni wkład wzrósł z 42 do 419 rubli. Znacznie większe oszczędności posiada ludność miejska, co związane jest z dotychczas występującymi różnicami w dochodach ludności miejskiej i wiejskiej. Tak znaczny jednak wzrost oszczędności, zarówno w mieście, jak i na wsi, świadczyć może o bardzo istotnej poprawie poziomu życiowego ludności. Oszczędności te w głównej mierze odkładane są na zakup różnego rodzaju artykułów przemysłowych, z tego poważna część jest przeznaczana na wyposażenie mieszkań i kupno samochodów oraz towarów wyższej jakości. Oszczędnościom tym państwo radzieckie musi przeciwstawiać coraz to szerszy i doskonalszy asortyment towarów, zaspokajający stale rosnące potrzeby ludności.

*

Przedstawione wyżej tylko niektóre problemy wzrostu dochodów ludności oraz konsumpcji są dowodem, że przyspieszony rozwój sił wytwórczych w ZSRR stworzył warunki najbardziej sprzyjające nieustannemu wzrostowi poziomu życiowego wszystkich ludzi pracy. Sprawiedliwa zasada podziału według ilości i jakości pracy, realizowana tam z coraz większą konsekwencją, urzeczywistnia równość wszystkich członków społeczeństwa radzieckiego w stosunku do środków produkcji.

Wzrastający nieprzerwanie poziom materialnych warunków bytu ludzi radzieckich wraz z ich prawem do pracy, do wypoczynku, oświaty, do aktywnego udziału w życiu politycznym i społecznym oraz z szeroko rozbudowanym systemem ubezpieczeń społecznych jest rzeczywistością i jednocześnie podstawą lepszej przyszłości. Sukcesy na tym odcinku są najlepszym sprawdzianem w pokojowym współzawodnictwie ekonomicznym socjalizmu ze światem kapitalistycznym.

PROBLEMS OF INCREASE OF INCOME OF THE POPULATION AND OF CONSUMPTION IN THE UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS

S u m m a r y

In the paper there are represented some indices of the changes of the living standard of people, who live as well in the town as in the country. The basical indices were worked out mainly in reference to the years 1950-1967, only in some cases there were shown the general tendencies that took place in the scope of income and consumption in the last 50 years.

A steady base of the growth of income of people as well direct as indirect Was the increase of the national income that in the course of the last 50 years multiplied 37 times. In the consequence the real income of workers, who worked in the industry and building increased 5 times per 1 worker and the real income of people increased above 9 times.

The growth of real people's income was done mainly in 3 ways, namely as

the result of the successive reduction of pricess for some goods of common consumption, by the increase of workers wages and the steady enlarging of the social services from the social funds of consumption.

In the result of the increase of real income there was changed not only the amount of consumption but also the structure of the consumption of the Soviet people. In the scope of consumption of food there increased especially the consumption of meat, fish, fish products, milk, diary products, eggs and vegetables. The tendency of improving the quality of the eaten products was very distinct especially in the last 17 years.

In the examined period of time (1950 -1967) there increased many times shopping of the articles of culture-existential goods. A big dynamics was shown in buying television sets, radio sets, furniture, bicycles, motorcycles, scooters, refrigerators, electric cleaners, polish machines, sewing machines, and all kinds of tricots, clothes and shoes.,

A big influence on the improving of living conditions and on the structure of people's expenses had in the last years an immense development of the residential building. In the result of big progress in the residential building in the last 12 years almost 160 millions of Soviet citizens improved their living conditions.

The people of the Union of Soviet Socialist Republics increased their savings with every year. In 1967 the whole amount of the reached 27 milliiards roubles. These savings have been saved mainly for buying private cars and furniture